

fogság előtti Palesztinából. Új Mandátum, Kréné 2, 2003. 72–83. – 7 A két nézetről magyar nyelven ld. Rózsa Huba: *Az Ószövetség keletkezése.* (2., átdolgozott kiadás.) 1995. 285–286; Soggin, A.: *Bevezetés az Ószövetségbe* 1999. 179. – 8 Egy példa: Saul alatt aligha feltételezhetünk komoly, jól képzett udvari bürokráciát – így az ő élete és a róla szóló rendszerezett bibliai beszámoló között több száz év telik el. Ez a hézag természetesen nem mentes a tradícióktól, tehát 1–2Sám mögött eleven hagyományanyag van, akkor is, ha a szerzők itt nem nevezik meg forrásaikat olyan precízen, mint azt 1–2Kir esetében látjuk. – 9 Az már csak adalék, hogy egy negyedik időszik is ismert, ami már a kánonon kívülre mutat (Manassé imája). Mendenhall, G. E.: *Ancient Israel's Faith and History.* 2001. 166. – 10 A közösségközpontúsághoz ld. Hanson, P. D.: *The People Called. The Growth of Community in the Bible.* Harper & Row, 1986; valamint Childs, B. S.: *Biblical Theology of the Old and New Testaments. Theological Reflections on the Christian Bible.* Fortress Press. 1992.

BALLA PÉTER

Az újszövetségi kánon története – alternatív hipotézisek

A kánontörténet főbb részleteiről már írtam egy könyvemben, melynek nemrég jelent meg az átdolgozott, második kiadása (*Az újszövetségi iratok története*, 2008). Érinti e témát a doktori disszertációm is, melynek szintén nemrég jelent meg a magyar fordítása (*Az újszövetségi teológiát ért kihívások*). Ezért a jelen előadásban az átfogó, főcím mellé egy alcímet is tettem, mert ezen alkalommal az újszövetségi kánon történeti kialakulásával kapcsolatban inkább néhány hipotézisről szeretnék beszélni. Azt szeretném hangsúlyozni, hogy a legtöbb mai tankönyvi álláspont is csak feltételezés, rekonstrukció, ami az alapján születik, hogy a mindenkori szerző hogyan illeszti egybe a sok kis történeti adatot, részletet. Ugyan egyes kérdésekben a hipotézisek konszenzussá válnak, tehát el lehet mondani egy-egy részletről, hogy az európai és az amerikai egyetemeken a mai újszövetségesek többsége ezt vagy azt a nézetet vallja, azonban ezzel nem válaszolták meg véglegesen az egyes kérdéseket, azaz nem szabad a tények szintjére emelni a hipotéziseket. Szeretnék tehát alternatívaként más nézeteket odatenni a kánon történeti kialakulásával kapcsolatosan a tankönyvekben is megjelenő – és szerintem ellensúlyozandó – mai „konszenzusos” lehetőségek mellé. A négy nagy újszövetségi műfaj sorában fogom ezeket tárgyalni, tehát az evangéliumok, a „cselekedetek”, a levelek és a „jelenések” kapcsán.

1. Evangéliumok

Az evangéliumokkal kapcsolatban az egyik legelterjedtebb kánontörténeti hipotézis, hogy nem azok a szerzők írták őket, akiknek a neve alatt az ógyház hagyományozta ezen iratokat. Értelemszerűen ezzel együtt jár egy viszonylag késői datálás. Például sokan Márk evangéliumát tartják a legkorábbinak, és i. sz. 70 körülre datálják. Viták folynak arról, hogy mennyivel keletkezett a templom pusztulása előtt vagy után: például Martin Hengel a zsidó háború idejére, i. sz. 68 tájára, Gerd Theissen pedig közvetlenül a 70-beli templompusztulás utánra helyezi a mű keletkezését. Ezek csak apró finomítások a hipotézisen, de számomra az a nagy kérdés, hogy kényszerítő erejű-e azon fő tétel, mely a 70-beli templompusztuláshoz köti a legkorábbi evangéliumot. A leggyakoribb érv

a Márk evangéliuma 70 körülre datálása mellett az evangélium 13. fejezetének egy részlete: Jézus jövendölése a templom pusztulásáról. A kutatók többsége – és ez ma tényleg konszenzusnak nevezhető – ezt *vaticinium ex eventu*-nak, azaz az eseményből való jövendölésnek tartja. E nézet szerint az, aki ezt a szakaszt írta, már tudott ezekről az eseményekről, és jövendölés formájában, mintha Jézus mondta volna, úgy jelenítette meg az evangéliumában. Én ezt nemcsak azért nem tartom kényszerítő erejű érveknek, mert Jézusról el tudom képzelni a profetikus jövöbelátást, hanem a Jeremiás 6,6-ban és az Ezékiel 21,27-ben található jövendölések alapján úgy látom, hogy az Ószövetséget jól ismerő Jézus profetikus nyelvezettel szólhatott akkor is ilyen szavakkal a templom pusztulásáról, ha valaki ezt nem tartja az ő istenfiúi jövöbelátásának és ilyen jellegű jövendölésének. Tehát a *vaticinium ex eventu* tézise szerintem nem kényszerítő erejű. Ha viszont a legfontosabb érv elesik a 70 körüli datálás mellől, nagyon nyitottá válik az evangéliumok datálási lehetősége, mert akkor lehet akár az 50-es évekre is helyezni egy-egy kanonikus evangéliumot.

Még egy-két szempontot hadd említsek ezzel kapcsolatban. Akik szerint Márk evangéliuma a legkorábbi, azoknak szembe kell helyezkedniük az egységes óegyházi hagyománnyal, mely Máté evangéliumát tartotta az első evangéliumnak. Irenaeustól Ágoston egyházatyáig sok nevet említhetnénk, akik szerint Máté evangéliuma született meg először a négy kanonikus evangélium közül. Természetesen lehet mai történészként más eredményre jutni, én azonban úgy látom, hogy komolyan kell venni azt a történeti lehetőséget, hogy az óegyházi forrásaink szerzői – akik közelebb álltak az eseményekhez – ismerhettek olyan megbízható hagyományokat, amelyek alapján ezt a nézetüket kialakították. Itt csak röviden jelzem, hogy nem tartom a mai kutatás bizonyított, végső eredményének, hogy Márk evangéliuma a legkorábban keletkezett evangélium.

A mai kutatók többsége a Márk evangéliuma elsőségének téziséét összekapcsolja egy olyan elmélettel, amely szerint Márk evangéliuma forrásul szolgált Máté és Lukács evangéliuma számára. A jól ismert két-forrás elmélet szerint Márk mellett (mint forrás mellett) Máténak és Lukácsnak volt egy közös, másik forrása is: ez egy már elveszett, és a német *Quelle* = „forrás” szó első betűjével, Q-val jelölt forrás. Például az EKK sorozatban Ulrich Luz is elmondja, hogy a két-forrás elmélettel dolgozik, de ha megnézzük a négykötetes, nagyszabású Máté-kommentárját, akkor azt találjuk, hogy szinte minden perikópa esetében el kell ismernie, hogy gondjai vannak a két-forrás elméletnek. Luz professzor tehát fenntartja az elméletet, de legalább jelzi, hogy vannak olyan jelenségek majdnem minden perikópában (és van amelyikben több is), amelyek ellene mondanak a két-forrás elméletnek (ilyenek pl. az ún. „kis megegyezések” Máté és Lukács között, Márk ellenében). Mára már a kutatók egy része óvatosabb, és még a nagyon kritikus kutatók is felvetik azt, hogy ha például Lukács használhatta Máté evangéliumát, akkor feleslegessé válik a Q forrás hipotézise, mert ami csak e két evangéliumban közös anyag, azt Lukács vehette Máté evangéliumából (így látja pl. E. P. Sanders).

Ezek mellé szerintem odatehető alternatívaként Eta Linnemann-nak azon állítása, hogy nem feltétlen a felhasználás-elmélet a szinoptikuskérdés megoldása, hanem nyugodtan elképzelhető az, hogy eleinte külön közösségekben továbbadott hagyományoknak – hűen megőrzött hagyományoknak – a megformálásait találjuk a kanonikus evangéliumokban. Én is elfogadom, hogy miután e hagyományok írásba foglaltattak, és kódexekben lehetett több evangéliumot is olvasni, a hagyományok haladhattak egyfajta

kiegyenlítődés felé. Valóban lehetséges, hogy az egyik evangéliumot ismerő másoló egy adott bibliai helyen azt a szöveghagyományt is beemelte vagy megemlítette, amelyet a másik evangélium párhuzamos helyén látott (és ez a görög Újszövetség-kiadások ún. kritikai apparátusában jól nyomon követhető). De a hagyomány kialakulása lehetett egymástól független, tehát az evangéliumok közötti hasonlóság nem feltétlenül az egymástól való irodalmi függőséggel magyarázandó. Történészként is nyugodtan vallhatjuk, hogy a Jézusról szóló hagyományokat gondosan és pontosan őrizték és adták tovább. Azokról az emberekről, akik századokon át hordozott ígéretet, próféciák beteljesülését, csúcspontját látták Jézus eljövételében, könnyebben tudom elképzelni azt, hogy nagy odafigyeléssel, hűen megőrizték ezeket a hagyományokat, mint azt, hogy – a mai emberre jellemző – szabadsággal változtatták volna azokat. Én Lukács tanúságát is komolyan veszem: ő egyértelműen jelzi, hogy szemtanúktól vette át a hagyományokat, szorgalmas utánajárás alapján (lásd Lk 1,1–4). Szerintem tehát az első század végi, nem szemtanú hagyományt feltételező hipotézisek mellé alternatívaként igenis odatehető a szemtanú hagyományok elfogadása az evangéliumokban, és a viszonylag korai, akár 70 elé datálás hipotézise is.

A 70 elé datálás melletti érveként egy érdekes lehetőségként hadd említsem meg végül, hogy ha az Apostolok Cselekedetei azért nem mondja el Pál halálát, mert e mű még Pál életében megszületett, akkor – mivel ezen mű elé kell datálni a szerző „első könyvét”, tehát Lukács evangéliumát (ld. ApCsel 1,1) – azt is mondhatjuk, hogy akár az 50-es évek végén, legkésőbb a 60-as évek elején megszülethetett Lukács evangéliuma is. Én mindhárom szinoptikus evangélium (Máté, Márk és Lukács) esetében is el tudom képzelni a 70-beli templom-pusztulás előtti időre való datálást, valamint azt, hogy a kanonikus evangéliumokban szemtanú-hagyomány, illetve a szemtanúktól, „utánajárással” származó hagyományanyag hűen lett megőrizve számunkra.

János evangéliumának datálása kicsit nehezebb kérdés, ő ugyanis az ógyházi hagyomány szerint is magas kort élt meg. Én azok közé tartozom, akik az ógyházi hagyományokat alapvetően megbízható történeti forrásnak tekintik. Természetesen lehetséges, hogy ideológiai célok érdekében ír valaki, úgy, mintha egy hagyományt akarna továbbadni, tehát nem feltétlenül megbízható történetileg az, amit akár többen is mondanak az ógyházban. Én azonban elfogadhatónak tartom azt a hagyományt, mely szerint János apostol magas kort élt meg. Alexandriai Kelemen azon nézetét is követhetőnek tartom napjainkban is, hogy János ismerhette mind a három másik evangéliumot, és ezért nem ismételt meg annyi mindent azokból, hanem egy lelkibb szempontú evangéliumot írt, talán az élete vége felé – akár talán az első század vége felé. Tehát a jánosi szerzőség fenntartása mellett egy első század végi datálást is el tudok fogadni a negyedik evangélium esetében.

Mára már sokan módosítják azt a korábbi konszenzusnézetet, mely szerint János evangéliuma történetileg nem annyira megbízható forrás, mint a három szinoptikus evangélium. Én is úgy látom, hogy János evangéliumának is nagy a történeti értéke: olyan jézusi hagyományokat is megismerhetünk tőle, amelyeket csak ő jegyzett fel. Nem akarta megismételni mindazt, amit a másik három evangélista már őelőtte leírt. Az egyik legismertebb példa az „Én vagyok” mondások: csak János evangéliumában fordulnak elő, és sokan ezeket a mondásokat csak a késői egyház bizonyágtételének tudják elképzelni, és nem tudják elfogadni egy közvetlen, nyílt „krisztológiai” önkijelentés lehetsé-

gét Jézus korában, Jézus részéről. Én úgy látom, hogy például a qumráni iratok szerint a zsidóságban is meglevő hagyomány volt az „Isten Fia” kifejezés, ami alapján egy fejlett, magas krisztológia Jézus korában is elképzelhető. El tudok fogadni egy első század végi keletkezést János evangéliuma esetében, de ehhez nem kell hozzákötnöm a történeti megbízhatatlanság tézisét, sem azt a hipotézist, hogy az ősegyházban késői krisztológiai kijelentéseket „vetítettek vissza” Jézus korába, jézusi mondások formájában. János evangéliuma jézusi mondásanyagát továbbra is hitelesen Jézustól származó, hűen, megbízhatóan megőrzött hagyománynak tartom.

2. „Cselekedetek”

A „cselekedetek” (görögül *praxeisz*, latinul *acta*) az ókorban kedvelt és széles körben elterjedt műfaj volt. Például Nagy Sándor „cselekedetei”, valamint görög városállamok történetének megírása esetén találkozunk ezzel a műfaji meghatározással. Azután később, az Újszövetség kora után is születtek az egyház történetében különböző apostolok nevéhez kötött (apokrif) „cselekedetek”. Mindezek más jellegűek, mint a kanonikus Apostolok Cselekedeteiről írott könyv. Tehát bár a szóhasználat mint műfaji megjelölés gyakori – a keresztyénség kialakulása előtt is létezett, valamint a 2.-3. századtól kezdődően egyes keresztyén csoportok körében is használták – mégis az Újszövetségben található „Apostolok Cselekedetei” egyetlen nemcsak az Újszövetségben, hanem az egész ókori irodalomban.

Tudnunk kell, hogy az „Apostolok Cselekedetei” egy felirat az Újszövetség kódexében – és a kutatók vitáznak arról, hogy a feliratokat mikor helyezték az újszövetségi iratok elé. Én itt is hajlom a viszonylag korai felirat-megjelenések hipotézisének elfogadására. Azonban akármilyen korai is a felirat, nem biztos, hogy az újszövetségi Apostolok Cselekedetei esetében azt tükrözi, aminek Lukács, a szerző szánta művét. Én az ApCsel 1,1 alapján ugyanis nem az „apostolok cselekedeteiről” szóló műnek látom ezt az írást, hanem itt Lukács arról számol be, hogy a mennybe ment Jézus, Lelke által, hogyan folytatja szavait és cselekedeteit. Mintha a mű elején azt mondaná Lukács, hogy az első könyvében (az evangéliumban) a földön járt-kelt Jézusról írt, aki elkezdte a szavait és a tetteit, és most e második művében arról ír, hogy Jézus más módon: Lélek által (valóban az apostolok mint eszköz által) van jelen közöttünk. Ezért ez egy sajátosan egyedülálló tartalmú könyv a „cselekedetek” műfaji megjelölésű művek sorában.

Az Apostolok Cselekedeteiről írott könyvből egyetlen verset emelek ki, melyet azután összekapcsolok egy páli textussal. Tegyük fel a kérdést: Hogyan tekintettek az első keresztyének a saját írásaikra? E kérdés megválaszolásához arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az Ószövetségre hogyan tekintettek. Az ApCsel 4,25-ben van erre egy szép példánk. Itt az apostolok elfogása helyzetében imádkozik a gyülekezet. Imájukban olvassuk ezt Istennek címezve: „te mondtad atyánknak, a te szolgádnak, Dávidnak szájával a Szentlélek által: Miért zúdultak fel a pogányok...” – és itt következik egy idézet a második zsoltárból. Tehát egy ószövetségi zsoltárnak a Szentlélektől való ihletettségét vallják meg itt világosan az őskeresztyének. Ezt azért említem, mert a 2Kor 4,13-ban láthatjuk, hogy az Ószövetséghez hasonlóan tekintettek az apostolok a saját megszólalásaikra is. Itt azt olvassuk: „Mivel pedig a hitnek ugyanaz a Lelke van bennünk, ahogyan meg van írva:

»Hittem, azért szóltam«, mi is hiszünk, és azért szólunk!» A 2Kor 4,13-ban Pál idézi a 116. zsoltár 10. versét, és azt mondja, hogy a hitnek ugyanaz a Lelke van benne, mint a zsoltárosban. Az ApCsel 4,25-öt a 2Kor 4,13 mellé helyezem, és megkockáztatom azt a tézisemet (hangsúlyozom: ez az én véleményem, rekonstrukció, „hipotézisem”), hogy az első keresztyének az Ószövetség ihletettségére vonatkozó nézeteiket a saját írásaikra is alkalmazták – azért, mert úgy látták, hogy ugyanaz a Lélek munkálkodik bennük, mint aki az ószövetségi iratokat ihletette.

3. Levelek

Az Újszövetségben található levelek apostoli levelek, tehát sokkal nagyobb tekintélyigénnyel íródtak, mint amit a leveleknél általában feltételeznénk. Sok bibliai helyet lehetne ennek alátámasztására idézni, én most kiemelek közülük egyet: a Római levél 16. részének utolsó verseit. Előre bocsátom, hogy a bevezetéstankból, kommentár-irodalomból tudható, hogy ez a doxológiának nevezett rész több helyen is megjelenik a kódexekben: van, ahol a 15. rész végén áll, van, ahol a 14. rész végén. Markionról az ógyházi hagyományból úgy tudjuk, hogy eretnek szempontok alapján megcsonkította a Római levelet, mely nála a 14. fejezettel végződött. Készülhetett arról is egy másolat, tehát készülhettek az eredetileg hosszú Római levélnek rövidebb változatai is, és ezért a korábbi befejezésekhez is odakerült a doxológia. A közösségek igyekeznek megőrizni a hagyományokat. Mít jelent ez a kódextörténet szempontjából? Ha valaki több mint egy szöveghagyományt lát maga előtt, nyilván inkább mindegyiket megőrzi, minthogy döntést hozzon arról, hogy kihagy valamit. Ha egy másoló látta a doxológiát egy kódexben a 14. fejezet után, akkor ott is leírta, majd a 16. fejezet végén is, ahol a többi kódexben szerepelt. Érdekes, hogy van ilyen kódexünk is, ahol kétszer szerepel a doxológia. Ebből nem kell arra következtetni, hogy ez nem páli, hanem a bizonyos kódexekben más és más helyeken való felbukkanása mellett is ez egy hűen megőrzött hagyomány. Én ezzel nem bizonyítottam, csak fenntarthatónak látom továbbra is, hogy a Római levél végén levő doxológiát igenis írhatta maga Pál apostol. Hogyha lehet páli, akkor roppant felértékelődik számomra abból a szempontból, hogy hogyan tekintett Pál apostol az általa hirdetett evangéliumra. Ezért hadd idézzem az egész doxológiát (Róm 16,25–27): „Akinek van hatalma arra, hogy megerősítsen titeket az én evangéliumom és a Jézus Krisztusról szóló üzenet szerint – ama titok kinyilatkoztatása folytán, amely örök időken át kimondatlan maradt, de most nyilvánvalóvá lett, és az örök Isten rendelkezése szerint a próféták írásai által tudtul adatott minden népnek, hogy eljussanak a hit engedelmességére. Az egyedül bölcs Istené a dicsőség, a Jézus Krisztus által örökkön-örökké. Ámen.” Ezt a néhány sort a Római levél első verseivel együtt érdemes olvasni. A levél elején és végén levő versek együtt – én úgy látom – egy olyan bizonyosságtétel, mely szerint a próféták által írt ígéretek beteljesedéséről szól az evangélium. A próféták által írt iratokat „szent iratoknak” nevezi a levél elején Pál apostol (2. vers), és így a levél eleje és vége együtt azt jelenti, hogy az evangéliumi beteljesedésről is ugyanolyan tekintélyű iratokkal lehet szólni, mint az ígéretekről. Felvetem azt a lehetőséget hipotézisként, hogy az első keresztyének, akik sokszor idézték az Ószövetséget – és Szentlélektől ihletettnek tartották –, hamar eljutottak arra, hogy az Ószövetségben feljegyzett ígéretek beteljesedéséről ők is a Szentlélek által szól-

nak. Ha egy apostol – Jézus „küldötte” – ezt a beteljesedést írásba foglalja, az ilyen apostoli irat osztozik az ígéretekről szóló „Írások” tekintélyében.

A leveleknél még megemlíteném azt a másik nagyon elterjedt hipotézist, mely szerint a páli levelek egy része „pszeudonim” irat, tehát más neve alatt közzétett írás. Tizenhárom kanonikus levél maradt fenn Pál neve alatt, ebből általában hetet fogad el a mai konszenzus hitelesen pálinak, ezek: a Róma, 1–2Korinthus, Galata, 1Thesszalonika, Filippi és a Filemonhoz írt levél. A levelek belső tanúságtétele mind a 13 levél esetében egyértelműen az, hogy páli levél, ezért a pszeudonim szerzőség tézise esetén nem lehet kikerülni azt a kérdést, hogy hogyan írhat valaki Pál nevében az őskeresztyénségben. A kutatók azzal szoktak válaszolni, hogy az ószövetségi pszeudepigráf iratokból ismerjük ezt a jelenséget: egy nagy történelmi személyiség neve alatt, mindenki által köztudottan, századokkal később születtek művek (pl. Ádám, Énók és más ószövetségi személyiségek neve alatt). Szerintem ez a jelenség nem alkalmazható párhuzamként az újszövetségi levelekre. Pál életében – vagy röviddel utána – nem mert volna senki az őskeresztyénségben Pál nevében írni (ellenfelei ugyan ezt megpróbálták, de ő elutasította, lásd 2Thessz 2,2 – és a leveleit hitelesítette, lásd 2Thessz 3,17). Én tehát továbbra is el tudom fogadni, hogy mind a 13 kanonikus levél, mely Pál neve alatt maradt fenn, tényleg lehet páli. Abban az értelemben legalábbis, hogy például használhatott írnokot, és a stílusbeli eltérésekért lehet az írnok is „felelős”. A több páli levél végén is megtalálható hitelesítésből látjuk, hogy ha Pál a levelet hitelesíti, attól ténylegesen „pálivá” válik a levél. Ha Pál el tudta fogadni az ún. *amanuensis*-t, akinek a „keze által” írt, tehát az írnokot – akár legyen ez Szilvánusz, Timóteus vagy Terciusz (lásd Róm 16,22) –, azzal, hogy hitelesítette a levelet, én teljesen pálinak tudom tartani és úgy látom, hogy az ógyeház is annak tartotta. A szerzőség kérdése ugyan nem „üdvösség” kérdése, de jelzem, hogy van egy előnye ennek a hipotézisnek: az, hogy a krisztológia korai fejlett vonásait lehet alátámasztani vele, és nem kell az első század végének, esetleg akár a második század elejére nyúlnak tartani a fejlett, „magas” krisztológiát.

4. „Jelenések”

A Jelenések könyvével kapcsolatosan is sok kánontörténeti részletről lehetne szólni, de itt is csak röviden jelzem, hogy nem tudok elfogadni egy napjainkban széles körben elterjedt hipotézist. Sok kutató azért nem tudja az apostoli szerzőséget elfogadni a Jelenések könyve esetében, mert ennek a műnek eltér a nyelvtana és a stílusa a negyedik evangéliumétól. Az ógyeház óta ismert jelenség ez, már Dionüsziosz alexandriai püspök is felhívta rá a figyelmet a 3. században. Ő azonban – bár stílusbeli érvekre hivatkozott – valószínűleg azért vitatta el János apostoltól a Jelenések könyvét, mert nem értett egyet az ezeréves birodalom tanával, amely a Jelenések könyve 20. fejezetére épül. Sok mai kutató felhívja a figyelmet arra, hogy a megszokott nyelvtani jelenségektől több helyen eltér a Jelenések könyvének görögsége. Ennek megválaszolására Gregory Beale nagyszerű Jelenések-kommentárjára hivatkoznék (1999-ben jelent meg e kommentár az NIGTC sorozatban). Beale úgy látja, hogy az olyan részletek, ahol nagyon sajátos a Jelenések könyvének nyelvtana, ószövetségi utalások közvetlen közelében találhatóak. E helyeken általában Istenről vagy Krisztusról hangzik el valamilyen kijelentés, például az ő fenségé-

ről vagy uralmáról (pl. Jel 1,4). Beale szerint – és én ezzel egyetértek – a Jelenések könyvében a görög nyelvi „szabálytalanságok” csupán figyelemfelkeltő eszközök, tehát nem a szerző nyelvtani tudását vagy nem tudását tükrözik. Egy sajátos tartalmú műnél (mely az apokaliptikus jelleg mellett prófétikus és levéljellegűt is hordoz, ld. Jel 1,3–4) a nyelvi eszközök is lehetnek sajátosak. A stílus alapján nem lehet azt mondani, hogy a János evangéliumának írója nem írhatta a Jelenések könyvét. Fenntartható az a nézet, hogy mindkét műnek lehet ugyanaz a szerzője, és ez lehet János apostol. Igaz azonban, hogy az ógyháztól kezdve vitatták ezt a szerzőségi hagyományt, és ennek a könyvnek nehéz volt az útja a kánon gyűjteményébe.

A kánon történet szempontjából kiemelt néhány hipotézis áttekintése után hadd álljon még itt egy apró érdekesség, ami azonban fontos szerepet játszhatott a kánon tekintélyének megerősödésében. A Jelenések könyve vége felé egy fontos intés hangzik el arról, hogy nem szabad sem hozzátenni, sem elvenni belőle (Jel 22,18–19). A keresztyének nagyon hamar átálltak a tekercsről a kódexek használatára, mert így egybe lehetett kötni a kanonikus gyűjteménybe tartozó bibliai iratokat. Azokban a kódexekben, amelyekben benne van a Jelenések könyve, mindig az utolsó kanonikus könyvként szerepel, tehát a fenti intést az egész Szentírásra ki lehetett terjeszteni. A kódexet kezében tartó keresztyén olvasó a teljes gyűjteményre értette immár, hogy nem lehet hozzátenni, és nem lehet elvenni belőle. Így csak ezek és éppen ezek a könyvek hitünk és életünk „zsinórmértéke”. E „kánon” a hitünket és életünket szabályozó könyvek gyűjteménye.

AJÁNLOTT IRODALOM

Balla, Péter: *Az újszövetségi iratok története: Bevezetési alternatívák*. Második, átdolgozott kiadás. Budapest: Károli Egyetemi Kiadó, 2008. – Balla, Péter: *Az újszövetségi teológiát ért kihívások: Kísérlet a tudományág igazolására*. Budapest: Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány, 2008. – Carson, D. A. – Moo, Douglas J.: *Bevezetés az Újszövetségbe*. Budapest: Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány, 2007. – Metzger, Bruce M. – Ehrman, Bart D.: *Az Újszövetség szövege: Hagyományozás, szövegromlás, helyreállítás*. Budapest: Harmat Kiadó, 2008.

DR. SZÚCS FERENC

A hiteles írásmagyarázat a református teológiai tradícióban

A reformáció az igetan tekintetében két döntő felismerést hangsúlyozott: a *Sola Scriptura* elvet és az igehirdetés jelentőségét.

Az elsöben elhatárolta magát mind a középkori egyház tradíció felfogásától, mind a rajongó mozgalmak élményspiritualizmusától. Ebben arra az ógyházi döntésre támaszkodhatott, amely a kánon lezárásával határt húzott a lezárult kijelentés és az egyház további interpretáló tradíciója között. Két ponton azonban szigorított is ezen a határon: egyrészt az ószövetségi kánon tekintetében elvetette a LXX és a rá épülő Vulgata kánoni